

STANISŁAW KŁOSOWICZ

Główne tendencje zmian w indywidualnym rolnictwie województwa skierniewickiego w latach 1988-1996

Przedstawione poniżej uwagi dotyczą niektórych zmian w rolnictwie województwa skierniewickiego, położonego pomiędzy dwoma dużymi aglomeracjami miejsko-przemysłowymi Łodzi i Warszawy, które są zarazem wielkimi rynkami zbytu na artykuły rolne, zarówno roślinne, jak i pochodzące z hodowli. Według oceny W. Zglińskiego (1994) obszar ten stanowi część strefy żywicielskiej Warszawy, dostarczającej głównie owoców i warzyw. Interesującym problemem jest zatem stwierdzenie, jak nowe warunki gospodarowania, powstałe po roku 1989, wpłynęły na użytkowanie gruntów rolniczych oraz na poziom i kierunki chowu zwierząt. Można założyć, że uwolnienie cen na artykuły rolnicze zmusza producentów do rozwijania tych dziedzin produkcji, które przynoszą określone dochody i znajdują zbyty. Równocześnie obecna sytuacja kształtująca decyzje rolników jest w dużym stopniu przejściowa, gdyż nie doszło jeszcze do powstania nowych instytucji skupu i handlu produktami rolnymi, dostosowanych do istniejącej rzeczywistości (Dyka 1994, Urban 1995).

Problem kierunków rozwoju rolnictwa w województwie skierniewickim jest ważny nie tylko ze względu na wspomnianą rolę żywicielską tego regionu dla aglomeracji warszawskiej i łódzkiej, ale też z uwagi na istotne miejsce gospodarki rolnej w życiu ekonomicznym mieszkańców. Jest to bowiem obszar słabo zurbanizowany, o wysokim udziale ludności wiejskiej związanej z ziemią i czerpiącej z pracy na roli dużą część swoich dochodów. Województwo skierniewickie liczyło w końcu 1996 roku 423,8 tys. osób, z czego na wsi pozostawało 58% ogółu mieszkańców. Jego obszar (3969,8 km²) położony jest w obrębie dwóch jednostek geograficznych – Niziny Środkowo-Mazowieckiej i Wzniesień Południowo-Mazowieckich.

Na terenie województwa dominujący udział mają żytne kompleksy glebowe określające ich przydatność rolniczą. Zajmują one prawie 80% ogólnej powierzchni

gleb w województwie, przy czym prawie 38% tej powierzchni przypada na kompleks słaby i bardzo słaby. Powstały one na zróżnicowanym podłożu utworów geologicznych, głównie pochodzenia polodowcowego. Utwory te dały początek na ogół mało urodzajnym glebom bielcowym, które znajdują się zarówno na wspomnianej wyżej Nizinie, jak również na Wzniesieniach Południowo-Mazowieckich. Największą przydatność rolniczą mają położone w dolinie Bzury czarne ziemie.

Mimo ogólnie niskiej urodzajności gleb teren województwa został już dawno w większości zagospodarowany przez rolnictwo. Pozostały jedynie niewielkie obszary leśne, które zajmują zaledwie 13% powierzchni regionu. Natomiast na użytki rolne przypada aż 78% tej powierzchni.

Rolniczy charakter województwa miał niewątpliwy wpływ na znaczny rozwój przemysłu rolno-spożywczego. Jest on reprezentowany przez kilka bardzo znanych w Polsce przedsiębiorstw, przede wszystkim przez znajdujące się w Łowiczu zakłady przetwórstwa owoców i warzyw oraz dużą przetwórnnię mięsa w Rawie Mazowieckiej. Do bardziej znanych należą też Zakłady Zbożowo-Młynarskie w Szymanowie. Pierwotnie silny związek z tutejszym rolnictwem miały też zakłady lniarskie Żyrardowa.

Dzisiejszy profil produkcyjny rolnictwa skierniewickiego ukształtował się w dużym stopniu pod wpływem działających na tym terenie placówek i instytucji naukowych. Chodzi przede wszystkim o Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa oraz Instytut Warzywnictwa z siedzibą w Skierniewicach, które dostarczyły rolnikom wielu nowych odmian warzyw, owoców i kwiatów oraz miały duży wpływ na ich pomyślne wdrożenie do produkcji. Oprócz tych instytucji istnieją też na terenie województwa dwa zakłady doświadczalne Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego: jeden rolniczy w Żelaznej i drugi, leśny, w Rogowie. W Rossosze ma swoją siedzibę Zootechniczny Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki z Krakowa.

1. GŁÓWNE CECHY STRUKTURY AGRARNEJ ROLNICTWA

Podobnie jak na pozostałych obszarach centralnej Polski, również w województwie skierniewickim główny udział zarówno w powierzchni ogólnej, jak i w użytkach rolnych miały zawsze gospodarstwa indywidualne.

Tabela 1. Miejsce indywidualnych gospodarstw w powierzchni ogólnej użytków rolnych

Grupy użytków	1988		1996	
	Obszar w tys. ha	%	Obszar w tys. ha	%
Obszar ogólny	382,0	100,0	382,0	100,0
Gospodarstwa indywidualne	302,9	79,3	310,6	81,3
W tym użytki rolne	282,7	85,5	281,2	90,5

Źródło: *Wyniki spisu rolniczego 1998*, WUS w Skierniewicach. *Powszechny Spis Rolny 1996. Użytkowanie gruntów i powierzchnia zasiewów*. GUS, Warszawa 1997

Tabela 2. Indywidualne gospodarstwa rolne w województwie skierniewickim
w roku 1988 i 1996

Grupy obszarowe	1988		1996		Zmiany 1988=100
	Liczba	%	Liczba	%	
Ogółem	43704	100,0	41283	100,0	94,5
w tym:					
1-2 ha	5675	13,0	7261	17,6	127,9
2-5 ha	13723	31,4	12556	30,5	91,5
5-7 ha	8689	19,9	7012	17,0	80,6
7-10 ha	8695	19,9	7202	17,4	82,8
10-15 ha	5541	12,7	5290	12,8	95,5
15 i więcej ha	1381	3,1	1962	4,7	142,1

Źródło: Jak w tabeli 1.

Ich udział w ostatnich kilkunastu latach umacniał się jeszcze bardziej. W 1996 roku własnością gospodarstw indywidualnych było już 81,3% powierzchni ogólnej województwa i 90,5% użytków rolnych.

Na podstawie danych z tabeli 2 można stwierdzić, że gospodarstwa indywidualne województwa skierniewickiego są silnie rozdrobnione z dużą przewagą grupy obszarowej 1-5 ha, której udział zarówno w roku 1988, jak i w 1996 przekraczał znacznie 40%. Równocześnie gospodarstw o większym areale gruntów (10 i więcej ha) było niewiele ponad 15%. Tymczasem, jak wiadomo z badań (Meredyk 1994), właśnie gospodarstwa posiadające więcej ziemi wykazywały po roku 1988 relatywnie największą dynamikę w sferze produkcji i najsukuteczniej reagowały na potrzeby rynku żywnościowego. Analizując dane z cytowanej tabeli można zauważyć, że rolnictwo chłopskie województwa skierniewickiego podlegało w ostatnim czasie typowym dla większości obszarów Polski zjawiskom polaryzacji struktury obszarowej. Polegały one na ilościowym wzroście grupy gospodarstw mieszczących się w przedziale 1-2 ha, która powiększyła się aż o prawie 28% i równie silnym przyroście liczby gospodarstw największych o powierzchni 15 i więcej hektarów. Zmiany te dokonały się kosztem średniej wielkości gospodarstw (głównie grupy 5-7 ha), a także większych o powierzchni 10-15 ha, których liczba wyraźnie zmalała. Te przemiany agrarne występują w specyficznych warunkach społeczno-ekonomicznych, które powstały w Polsce w ostatnim czasie w wyniku bezrobocia i dużego spadku opłacalności produkcji rolniczej. Wiele osób pozostających bez pracy tworzy własne gospodarstwa w wyniku podziałów rodzinnych. Równocześnie niektóre w ogóle rezygnują z dalszego użytkowania ziemi i przekazują gospodarstwa w użytkowanie innym rolnikom (Noskał, Kotala 1994). W wyniku tych zmian doszło do zmniejszenia liczby gospodarstw w województwie o ponad 5% i równocześnie umocnienia roli gospodarstw dużych, które dostarczają na rynek podstawową część produktów roślinnych i hodowlanych. Sądzić można, że ten kierunek ewolucji struktury agrarnej będzie

jeszcze trwał przez kilka lat, dopóki nie dojdzie w województwie skierniewickim do widocznego wzrostu pozarolniczych dziedzin gospodarki, w których znajdzie pracę ludność użytkująca teraz małe gospodarstwa.

2. GŁÓWNE TENDENCJE ZMIAN W UŻYTKOWANIU ZIEMI I W STRUKTURZE ZASIEWÓW

Ostatnie lata przyniosły wiele istotnych zmian w użytkowaniu ziemi i w zasiewach podstawowych roślin uprawnych. Pojawił się problem względnej nadprodukcji w zakresie większości artykułów, a wiele małych gospodarstw zaprzestało w ogóle sprzedaży zbóż i żywca i ograniczyło działalność do swoich potrzeb (Noskał, Kotala 1994).

Tabela 3. Struktura zasiewów indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie skierniewickim w 1988 r. i 1996 r.

Rodzaj upraw	1988		1996		Zmiany 1988=100
	Obszar w tys. ha	%	Obszar w tys. ha	%	
Użytki rolne	282,7	100,0	281,3	100,0	99,5
- grunty rolne	243,7	86,2	228,7	81,3	93,8
- użytki zielone	23,6	11,1	37,5	13,4	157,6
- sady	7639	2,7	15073	5,3	197,3
Powierzchnia zasiewów	244,0	100,0	216,2	100,0	88,6
Zboża	143,9	59,0	143,1	66,2	99,4
- pszenica	20,9	8,6	22,2	10,3	106,2
- żyto	64,8	26,6	63,0	29,1	97,2
- jęczmień	8,5	3,5	6,6	3,0	77,6
- owies	16,6	6,8	17,7	5,4	70,5
- pszenżyto	7,6	3,1	14,3	6,0	188,1
- mieszanki zbożowe	25,5	10,4	25,2	12,4	98,8
Ziemniaki	40,3	16,5	37,9	17,5	94,0
Przemysłowe	3,6	1,5	3,5	1,6	97,3
Pastewne	42,1	21,0	18,1	16,9	43,0
Warzywa	5,0	2,0	4,3	2,0	87,7

Źródło: Wyniki spisu rolniczego 1988 r. WUS w Skierniewicach. Powszechny Spis Rolny 1996 r. Użytkowanie i jakość gruntów, powierzchni zasiewów i zwierzęta gospodarskie w woj. skierniewickim. WUS w Skierniewicach, Skierniewice 1997

Doprowadziło to do zaniechania uprawy na wielu tysiącach hektarów. Faktyczne wykorzystanie ziemi spadło w wielu regionach kraju. Na tym tle wypada odnoto-

wać niezwykle korzystne zjawisko, jakie wystąpiło w zakresie użytkowania gruntów rolniczych w województwie skierniewickim. Doszło tutaj mianowicie po 1988 roku do dużego wzrostu areału sadów: z 7639 ha do ponad 15 tysięcy ha (tabela 3). Jest to wzrost o ponad 97%, nie notowany nigdy dotąd w sadownictwie skierniewickim. Podniósł się w związku z tym udział sadów w użytkach rolnych – z 2,7% w roku 1988 do 5,3% w 1996. Te zmiany stawiają teraz województwo w grupie czołowych producentów w kraju.

Druga istotna zmiana dotyczy wzrostu powierzchni użytków zielonych o prawie 14 tys. ha (z niecałych 24 tys. ha do 37,5 tys., tzn. o 57%). W 1996 r. udział łąk i pastwisk w użytkach rolnych podniósł się o 13,4%. Te kierunki ewolucji oznaczają pewną racjonalizację użytkowania gruntów rolniczych w województwie, która może w konsekwencji oznaczać również intensyfikację rolnictwa. Na pewno o tej intensyfikacji można mówić w przypadku sadów. Natomiast jeśli chodzi o użytki zielone, to może się okazać, że wzrost ich powierzchni może obniżyć efektywność wykorzystania ziemi, ale z pewnością przyniesie korzyści w zakresie poprawy struktury gleby.

Zasiewy roślin uprawnych były w województwie skierniewickim w 1996 roku mniejsze niż w 1988 o prawie 28 tys. ha. To zmniejszenie powierzchni upraw jest w znacznym stopniu wynikiem odłogowania prawie 12,5 tys. ha z przyczyn ekonomicznych.

Główną pozycję w uprawach zajmują w omawianym województwie zboża (tab. 3). Ich powierzchnia praktycznie nie zmieniła się w ciągu ostatnich lat w ogóle i wynosi nieco ponad 143 tys. ha. Jednak przy ogólnym spadku zasiewów udział zbóż w ogólnej powierzchni wzrósł z 59% w 1988 do ponad 66% w roku 1996 i jest teraz bardzo wysoki. Można to odczytać jako przejaw pewnej ekstensyfikacji struktury upraw, chociaż równocześnie wśród uprawianych zbóż powiększył się udział pszenicy i pszenżyta, a więc tych gatunków, które cechuje wyższa intensywność uprawy. Zmalała natomiast powierzchnia żyta i owsa, które należą do roślin mało intensywnych.

Przejawem ekstensyfikacji struktury upraw jest spadek areału ziemniaków z 40,3 tys. ha w 1988 r. do 37,9 tys. w 1996 r. Ograniczenia w uprawie ziemniaków nie miały większego wpływu na chów trzody chlewnej, której liczba niewiele się zmieniła w porównywalnym okresie.

Pewien regres odnotowano w uprawie warzyw, z prawie 5 tys. ha do 4,3 tys. ha, co jest trudne do interpretacji ze względu na istniejące możliwości zbytu tych produktów na rynek warszawski i do przetwórstwa. Sądzić należy, że jest to zjawisko przejściowe, związane z trudnościami organizacyjnymi zbytu, a nie z faktyczną nadprodukcją, która mogłaby wpłynąć na ograniczenie areału warzyw. Z pewnością, z chwilą powstania giełd towarów rolniczych tutejsza produkcja wzrośnie, bo możliwości poszerzenia uprawy różnych gatunków warzyw są duże, zarówno możliwości związane ze środowiskiem, jak również z potrzebą aktywizacji drobnych gospodarstw. Tylko w tej dziedzinie produkcji rolniczej mogą one uzyskać pewne możliwości przetrwania trudnego okresu przemian w polskim rolnictwie.

Zasadniczo bez większych zmian kształtuje się w województwie skierniewickim w ostatnim czasie powierzchnia upraw roślin przemysłowych. Nie jest ona duża (około 3,5 tys. ha) ze względu na przewagę słabych gleb. W strukturze tej grupy roślin najważniejsze są buraki cukrowe (około 78% ogółu) wymagające dobrych gleb. Pewne znaczenie, oprócz buraków, ma jeszcze rzepak (około 18% roślin przemysłowych).

Duży regres dotyczył natomiast w latach 1988-1996 roślin pastewnych. Ich powierzchnia spadła z 42 tys. ha do zaledwie 18 tys. ha (o 24 tys.). Redukcji uległa przede wszystkim powierzchnia upraw roślin motylkowych (głównie koniczyny), które wcześniej zajmowały obszar 36 tys. ha, a obecnie niecałe 12 tys. Jest to w pewnym stopniu konsekwencja przyrostu użytków zielonych, z których teraz pochodzi duża część produkowanych w województwie pasz zielonych i siana.

Wydaje się, że przedstawione tendencje w strukturze upraw nie powinny się pogłębić, by w ich rezultacie rosła nadal powierzchnia zbóż, a malała ziemniaków, warzyw oraz roślin przemysłowych i pastewnych. Można raczej oczekiwać poprawy w uprawach warzyw i ewentualnie roślin przemysłowych (np. rzepak) w rezultacie usprawnienia skupu, który obecnie jest dla drobnych producentów przeszkodą w rozszerzaniu produkcji.

3. TENDENCJE ZMIAN W CHOWIE ZWIERZĄT W INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH W LATACH 1988-1996

Województwo skierniewickie nie należy do regionów o intensywnej hodowli zwierząt gospodarskich, szczególnie w zakresie bydła i owiec. Niemniej można stwierdzić, że tutejszy poziom chowu jest porównywalny ze średnimi wskaźnikami krajowymi. Problemem ostatnich lat jest jednakże duży spadek chowu w obrębie większości gatunków zwierząt, który obniżył w konsekwencji bardzo poważnie poziom intensywności całego rolnictwa.

Szczególnie negatywne zjawiska odnotowano w przypadku pogłowia bydła i owiec. Liczba bydła spadła bowiem w latach 1988-1996 o ponad 25%, a owiec ponad 9 razy. W tych zmianach mamy więc do czynienia z podobnymi tendencjami jak w całej Polsce, mimo że sytuacja województwa skierniewickiego, ze względu na jego rolniczy charakter, powinna ten regres bardziej ograniczać niż na innych terenach Polski. Chodzi zwłaszcza o rolę bydła w małych gospodarstwach rolnych, które dotychczas przywiązywały wagę do posiadania tych zwierząt (zwłaszcza krów) i do produkcji mleka, przeznaczanego w większości na własne potrzeby.

Ogromną depresję ilościową wykazywał też w analizowanym okresie chów owiec. Skierniewickie nigdy nie było regionem intensywnego chowu tych zwierząt. Niemniej w warunkach sprzyjającej koniunktury (1988) liczba owiec wzrosła do prawie 36 tysięcy sztuk, ale później w wyniku zmiany warunków ekonomicznych rol-

nictwa, a przede wszystkim spadku zapotrzebowania na wełnę, obniżyła się do poziomu spychającego chów tych zwierząt na zupełny margines. Należy wątpić, by nawet przy poprawie koniunktury pogłowie owiec powróciło do dawnego poziomu.

Tabela 4. Chów zwierząt w województwie skierniewickim w 1988 i 1996 roku

Sztuki zwierząt	1988		1996		Zmiany 1988=100
	Liczba		Liczba		
	ogółem w tys.	na 100 ha	ogółem w tys.	na 100 ha	
Razem sztuk dużych	218,9	77,4	168,8	60,0	77,1
Bydło ¹⁾	153,9	54,4	114,7	40,7	75,5
Trzoda ¹⁾	279,0	98,7	276,8	98,4	99,2
Owce ¹⁾	35,7	12,6	3,7	1,3	10,5
Konie ¹⁾	18,8	6,6	8,3	2,9	44,0

¹⁾ dotyczy zwierząt w sztukach fizycznych

Źródło: *Wyniki spisu rolniczego 1988 r.* WUS w Skierniewicach, Skierniewice, wrzesień 1988. *Powszechny Spis Rolny 1996 r. Użytkowanie i jakość gruntów, powierzchnia zasiewów i zwierzęta gospodarskie w województwie skierniewickim.* WUS w Skierniewicach, Skierniewice 1997.

Zdecydowane zmniejszenie stanu ilościowego dotyczyło w omawianych latach koni. W 1988 roku hodowano ich w województwie skierniewickim niemal 19 tys. sztuk (tabela 4). Natomiast do roku 1996 ich liczba spadła do 8,3 tys., co w praktyce oznacza, że teraz konie posiada w tym województwie zaledwie co piąte gospodarstwo, gdy wcześniej co trzecie. Jest to pozytywny skutek zmian ekonomicznych w gospodarstwach chłopskich, wynikający nie tylko z postępów mechanizacji rolnictwa i upowszechniania ciągników, ale także przeprowadzanych kalkulacji związanych z opłacalnością utrzymania koni. Należy w związku z tymi zmianami oczekiwać, że wykorzystywane wcześniej w chowie koni pasze będą teraz przeznaczone dla trzody chlewnej i bydła.

Poziom chowu trzody chlewnej wynosił w 1996 roku 98 sztuk na 100 ha użytków rolnych i był podobny jak w roku 1988. Stabilność pogłowia tych zwierząt może wynikać z relatywnej opłacalności chowu, zwłaszcza w zestawieniu z bydłem, a także w stosunku do ceny zbóż i ziemniaków.

Efektem przedstawionych zmian w chowie 4 gatunków zwierząt jest duży spadek intensywności chowu, którą można wyrazić wielkością pogłowia na 100 ha użytków rolnych, przeliczonego na sztuki duże. Otóż w roku 1988 odnośny wskaźnik wynosił 77,4 sztuki duże, a w 1996 – 60 sztuk. Obniżył się więc o 22,5%.

Zmianie uległa też pozycja poszczególnych zwierząt w chowie kształtująca tzw. kierunki chowu. Otóż w roku 1988 udział bydła, które stanowiło najważniejszą część w hodowli, w ogólnej liczbie sztuk dużych wynosił 56,2%. Natomiast w 1996 roku był niższy i nie przekraczał 53%. Bardzo wyraźnie w strukturze chowu umocniła się

pozycja trzody chlewnej, na którą na początku porównywanego okresu przypadało 31,8% ogółu sztuk dużych, a w 1996 roku aż 41%. W rezultacie przekształceniom uległ kierunek chowu z bydłęcego z trzoda chlewną na bydłęco-trzodowy.

Przedstawione powyżej w wielkim skrócie uwagi na temat głównych tendencji zmian w rolnictwie indywidualnym województwa skierniewickiego pozwalają stwierdzić, że w okresie 1988-1996 gospodarka rolna tego regionu podlegała podobnym tendencjom jak całe polskie rolnictwo. Równocześnie dokonują się tutaj zmiany, które można interpretować jako rezultat oddziaływania czynników lokalnych, związanych z istnieniem dużych rynków zbytu (Warszawy i Łodzi), które spowodowały znaczny przyrost powierzchni sadów. Generalnie większe zmiany odnotowano w chowie zwierząt w porównaniu z uprawami roślin użytkowych. Zmiany te mają w dużym stopniu charakter przejściowy, związany przede wszystkim z niedowładem w funkcjonowaniu instytucji rynku rolnego, szczególnie z brakiem firm związanych z handlem produktami rolnymi.

LITERATURA

- Dyka S., 1994. *Gospodarka rynkowa a przemiany w obsłudze rolnictwa*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1-2.
- Meredyk K., 1994. *Rozwój rolnictwa w warunkach ograniczeń popytowych*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3.
- Moskal St., Kotala A., 1994. *Drobne gospodarstwa rodzinne na południu Polski wobec nowej sytuacji ekonomicznej*. Zagadnienia Ekonomiczne Rolnictwa, nr 4-5.
- Urban R., 1995. *Procesy dostosowawcze otoczenia rolnictwa do warunków gospodarki rynkowej*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1.
- Zgliński W., 1994. *Kształtowanie się strefy żywicielskiej aglomeracji warszawskiej*. Prace Geograficzne IG PAN, Warszawa.

Stanisław Kłosowicz

MAIN TENDENCIES OF CHANGES IN INDIVIDUAL AGRICULTURE OF SKIERNIEWICE VOIVODSHIP

In the article the analysis of direction of changes in private farms activity structure in the process of economy system changes was undertaken. Particular attention was paid to changes in the range of crops (regress in cultivation of vegetables and fodder crops) and decrease in livestock (for example the number of cattle to 75,5% and sheep to 10,5%).